

مسکن و محیط زیست

شماره ۱۵۱ ♦ پاییز ۹۴

مهریز قصبه دیروز، باغ شهر امروز

ساشا ریاحی مقدم *

۱۳۹۰/۱۱/۱۸

تاریخ دریافت مقاله:

۱۳۹۳/۰۹/۱۲

تاریخ پذیرش مقاله:

چکیده

شهر مهریز امروزه در نزدیکی مسیر ارتباطی یزد به کرمان و در فاصله ۲۵ کیلومتری جنوبی شهر یزد واقع شده است. با توجه به شرایط اقلیمی و توپوگرافی حاکم بر این محدوده سکونتگاه‌های موجود از تنوع بسیاری برخوردار هستند. اغلب بافت‌های شهری و روستایی منطقه مهریز در پیرامون کوهپایه‌های شیرکوه، طبق فرایندی ارگانیک و براساس تعامل انسان، معماری و طبیعت برپا شده و توسعه یافته است. شهر تاریخی مهریز با دارا بودن قنوات و باغات متعدد از نظر ریخت کالبدی از نمونه‌های منحصر به فرد در اقلیم گرم و خشک می‌باشد و نسبت به شهرهای دیگر منطقه یزد از منظر طبیعی وسیع‌تری برخوردار است، به طوری که در مطالعات پایه و ابتدایی در ساختار شهر این گونه به نظر می‌رسد که روند شکل‌گیری و گسترش آن، بر مبنای الگوی باغ شهر پایه‌ریزی شده است. بر این اساس پژوهش و مطالعه جهت شناخت دقیق روند تغییرات و تثبیت هویت شهری مهریز آغاز شده و با تأکید بر شفاف‌سازی روند تاریخی موضوع و همچنین خواناسازی تغییرات کالبدی در محلات تاریخی شهر مهریز دنبال شده است. با توجه به نتایج بدست آمده از مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای، پاسخ این سؤال کلیدی که شهر امروزی مهریز از ابتدا براساس ساختار باغ محله‌ای به وجود آمده و یا از تجمع کالبدی چند قریه نزدیک به هم شکل گرفته و الگوی موجود متأثر از تغییرات ساختاری در این مناطق می‌باشد، روشن شده است. در واقع می‌توان گفت مهریز امروز که از نظر ساختار و منظر شهری همانند یک باغ، شهر به نظر می‌رسد، دستاورد توسعه و تجمیع کالبدی بافت سکونتگاه‌های روستایی موجود در منطقه و پیرامون قصبه کهن مهریز می‌باشد.

واژگان کلیدی: باغ شهر، مهریز، محله، قصبه.

مقدمه

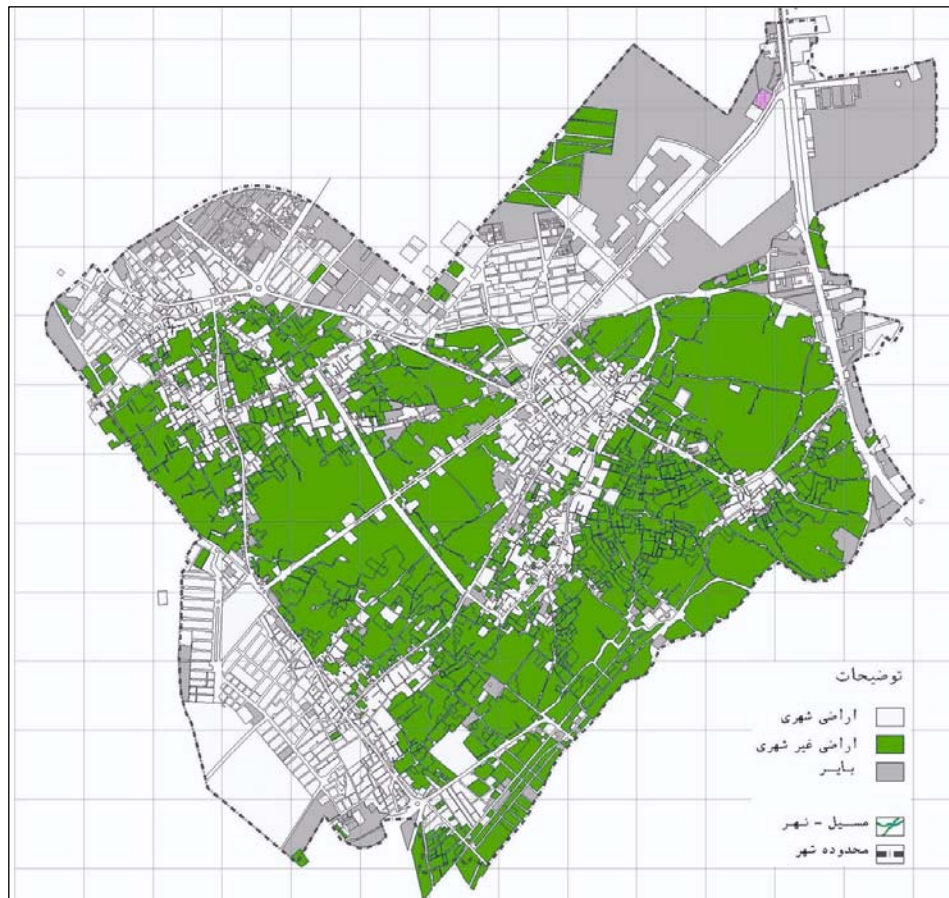
شکل‌گیری و بنای ساخت شهر مهریز را به مهرنگار دختر انوشیروان ساسانی منسوب می‌دانند و در روزگاران پیشین "مهرگرد" و سپس "مهریجرد" نامیده می‌شده است (آیتی، ۱۳۱۷: ۱۴). شهر امروزی مهریز دارای ۳ محله اصلی است که هر یک دارای چند زیر محله با امکانات کامل محله‌ای هستند. با توجه به وجود منابع آبی گسترده، این منطقه از سرسبزی و طراوت ویژه‌ای برخوردار است (ت ۱). این شهر را می‌توان توده‌ای از باغ‌های بسیار زیبا، زمین‌های مزروعی وسیع با گونه معماری و ساخت متفاوت توصیف کرد که این شکل قرارگیری، گونه‌های متفاوت خانه-باغ و در سطح کلان الگوی باغ-شهر را به وجود آورده است^۱. براساس تطبیق نقشه طرح هادی شهر با وضع موجود می‌توان گفت بیش از ۶۸ درصد از اراضی محدوده شهر مهریز را زمین‌های زراعی، باغ‌ها و فضای سبز تشکیل می‌دهد (ت ۲). منابع تحقیق در خصوص موضوع مورد نظر بسیار اندک است و تا پیش از این در خصوص ساختار معماری و ساخت شهر هیچ مطالعه‌ای بجز طرح هادی^۲ مهریز که در سال ۱۳۸۵ تهیه شده، صورت نگرفته است. تنها کار جدی در این زمینه پروژه نیمه تمام مستندسازی محدوده محلات تاریخی شهر است

که توسط پایگاه میراث فرهنگی شهر تاریخی مهریز از سال ۱۳۸۲ در حال انجام بوده است. بر این اساس نتایج بدست آمده تنها بر پایه بررسی‌های میدانی نگارنده از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۷، تاریخ و اسناد مکتوب و تاریخ شفاهی منطقه استوار گشته است. در این پژوهش با استناد به نتایج و استنتاج مطالعات میدانی و کنکاش در متون و اسناد تاریخی قصد داریم روند تحولات کالبدی شهر تاریخی مهریز را از گذشته تا کنون خواناسازی کنیم و با تأکید بر جنبه‌های کالبدی و اجتماعی ساختار محلات موجود، الگو و روند ساخت شهر امروزی را مشخص نماییم و در ادامه جهت دستیابی به الگوی ساخت معماری باغ شهر در منطقه مورد نظر، عوامل شکل‌یابی ریخت هر یک از محلات موجود را در شهر امروز بررسی خواهیم کرد. بر این اساس مطالعات پیش رو با تأکید بر پاسخ‌گویی به سؤال‌های کلیدی تحقیق که در زیر بیان شده، پیش خواهد رفت.

- شهر امروزی مهریز در گذشته یک ساختار شهری یکپارچه با امکانات شهری متمرکز بوده است؟
- چه عواملی در ریخت و شکل کالبدی امروز و دیروز شهر تأثیرگذار بوده است؟
- آیا می‌توان شهر تاریخی مهریز را به‌عنوان یک نمونه خاص باغ، شهر در اقلیم گرم و خشک در نظر گرفت؟

ت ۱. منظر هوایی محلات شهر تاریخی مهریز (خبره دست، ۱۳۸۵: کمیته ورزش‌های هوایی یزد).

ت۲. وضعیت اراضی شهری نسبت به زمین های زراعی، باغ ها و فضای سبز در سطح شهر مهریز
(طرح هادی شهر مهریز، ۱۳۸۵، مشاور یزد بنا).

روش تحقیق

با توجه به اینکه در مورد شهر تاریخی مهریز، مطالعه و پژوهش های جدی صورت نگرفته است، بنیان تحقیق پیش رو بر مطالعات کتابخانه ای، بررسی های میدانی و تاریخ شفاهی منطقه استوار است. بر این اساس به منظور پیشبرد اهداف مورد نظر مستندات بدست آمده با روش توصیفی، تحلیلی جمع بندی شده و نتیجه استنتاج پژوهش به صورت مقاله پیش رو ارائه گردیده است.

با توجه به اهداف و سؤال های کلیدی مطرح در مورد تحقیق پیش رو، بنیان مطالعه سرمایه مرور اسناد مکتوب،

مصور و تاریخ شفاهی از یک سو و مطالعه میدانی در ساختار کالبدی هر یک از محلات موجود در شهر امروز از سوی دیگر بنیان شده است. در این خصوص بررسی سامانه تأسیسات و امکانات محله ای همچون مستحداات وابسته به منابع آبی، ساختار دفاعی شهر و نحوه قرارگیری مراکز تجمع های اجتماعی، اقتصادی و مذهبی مردم در بافت شامل بازارچه، مسجد، حسینیه، حمام و غیره مورد تأکید قرار گرفته است. با عنایت به اینکه هر یک از موارد فوق از عوامل اساسی و مؤثر در شکل گیری و توسعه ساختار کالبدی شهر و محلات منطقه است،

بنابراین مشخص شدن وضعیت هر یک در گذشته و حال در کالبد شهر مهریز می‌تواند در رسیدن به نتیجه راه گشا باشد.

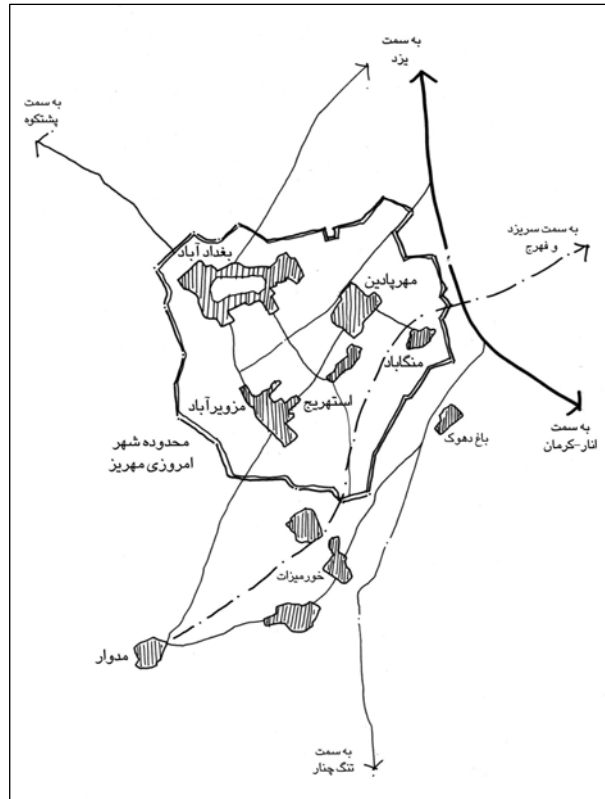
مطالعه روند تاریخی موضوع

محدوده جغرافیای تاریخی مهریز را می‌توان یکی از کهن‌ترین استقرارهای موجود در منطقه کویر مرکزی ایران بیان نمود. سنگ نگاره‌های گستره کوه ارنان مربوط به دوران پیش از تاریخ، یافتن خشت‌هایی از دوران ماد در سکونتگاه باستانی غربالبیز (مسرت، ۱۳۷۴: ۴۸) آثار یک دخمه بسیار کهنه در پلنگ کوه نزدیک مهریز که گویای سکونت زرتشتیان در سده‌های بعد از اسلام در آنجاست (همان: ۹۹۶) و همچنین نشانه‌های سکونت در روزگار کهن به‌ویژه دوران پیش از اسلام در محدوده شهر باستانی فرافر، همگی اسناد موجود بر تأکید سابقه دیرینه استقرار و زندگی در منطقه مهریز است. در اغلب متون تاریخی پیدایش مهریجراد را به مهرنگار دختر انوشیروان ساسانی نسبت می‌دهند و در باب ساخت و بنیان آن چنین نوشته‌اند: "قصبه مهریجراد که از تعریف و توصیف مستثنی است در زمانی که چهار بالش سلطنت ممالک عجم به‌وجود پادشاه عدالت انوشیروان آرایش یافت، خطه یزد را به اقطاع مهرنگار صبیبه خود که ملکه ایران بود مقرر فرمود. آن بانوی عظمی به احداث قری و اجرای قنات فرمان داد. فرمانبران در هشت فرسخی یزد قنات مهرپادین حفر نموده، طرح بیوتات و باغات و سرا و دکاکین انداخته در اندک روزی رشک قصور جنان و روضه رضوان گشت و محله مهرآباد معمور ساخته قصبه مذکور را به نام حجله نشین سرادق سلطنت مهرگرد موسوم نمودند و به مرور زمان به مهریجراد اشتها یافت و همچنین در حوالی مدینه میند دیهی دیگر احداث نموده مهریجراد نام نهادند" (مستوفی بافقی، ۱۳۸۵: ۷۰۵).

این شهر که در کتب قدیم مهریجراد ذکر شده از بخش‌های بزرگ یزد محسوب می‌شود. آبادی‌های آن در دو طرف جاده یزد به کرمان واقع است و نام آن‌ها که معتبرتر است شامل ابراهیم آباد، استهریج، باغ دهبوک، بیلک، بغداد آباد، چاه مورتین، خورمیز، خویدک، سریزد، عصمت آباد، فهرج، گرده کوه، مدوار، مزرعه شور، مزویر آباد، منگ آباد، مهر پا دین و هرفته می‌باشد. اما از مهریز مذکور در تواریخ یزد غالباً فقط آن دیه‌هایی مراد است که در پادامن قسمت شمال شرقی رشته کوه‌های جنوبی یزد قرار دارد (افشار، ۱۳۵۴: ۲۱۱). در مطالعه و بررسی متون تاریخی و وقف نامه‌های موجود، قصبه مهریجراد به همراه قریه‌های خود از قصبات شهر یزد عنوان گردیده و بغدادآباد و مزویرآباد نیز تحت عنوان دهات و قریه‌های شهر یزد بیان شده‌اند (ت ۳). در کتاب جامع الخیرات نیز در باب موقوفات اراضی، باغات و قنات مهریجراد بارها به این موضوع اشاره شده است (همان). در بخشی از این کتاب آمده است: ".... و تمامت ده جریب و پنج قفیز مشاع در هزار و شصت و سه جریب و هفت قفیز اصل سهام قنات قصبه مهریجراد از قصبات شهر که دارای چهار شعبه است. ۱- بغداد آباد ۲- مهرپادین ۳- مشهور به ارزندان ۴- مزویر آباد. مزویر آباد از دهات شهر یزد است که در صحرای قریه آفتابی می‌گردد و با آن زراعت می‌کنند" (همو، ۱۳۴۰: ۱۱۶). همچنین در این سند تاریخی به باغ‌های بسیاری همچون "باغ امین‌الدین محمد ابن محفوظ، باغ امیری، باغ غلتک، باغ محمد بن محمود فهرجی، باغ صدر امام، باغ مقدم بن علی، باغ رضی، باغ زرگران و..." (همان، ۷۶ و ۷۷) اشاره می‌شود که همگی به‌طور یگانه در کنار نام‌های مهریجراد، بغدادآباد و مزویرآباد عنوان می‌گردند.

بر این اساس نمی‌توان گفت محدوده جغرافیایی شهر تاریخی مهریز در گذشته همان قصبه مهریجراد است و به

دیه و قرای پیرامون که جزیی از آن نبوده ولی امروز در محدوده شهر مهریز می باشد بی اعتنا بود (ت ۴ تا ت ۷).

ت ۳. وضعیت قصبات و قریه های موجود در محدوده شهر امروزی مهریز براساس تطبیق نقشه هوایی وضع موجود با مقیاس ۱/۲۵۰۰۰ و عکس هوایی سال ۱۳۴۲. (نگارنده، ۱۳۹۰)

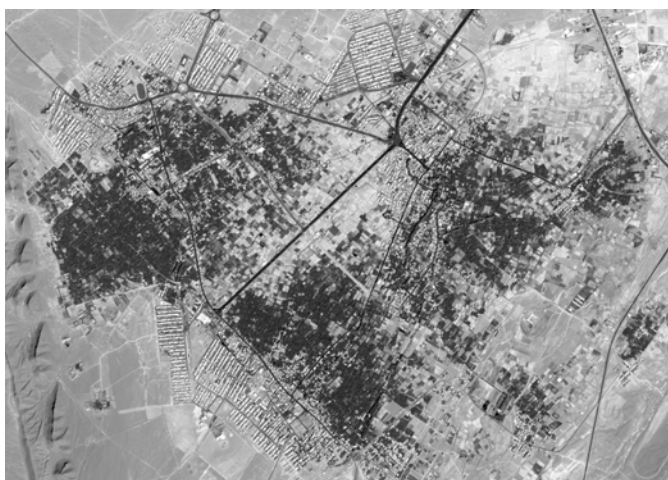
ت ۴. وضعیت محدوده محلات تاریخی شهر مهریز در عکس هوایی سال ۱۳۴۲ (سازمان نقشه برداری کشور).

ت ۵. وضعیت محدوده محلات تاریخی شهر مهریز در عکس هوایی سال ۱۳۶۰ (سازمان نقشه برداری کشور).

ت ۶. وضعیت محدوده محلات تاریخی شهر مهریز در عکس هوایی سال ۱۳۷۱ (سازمان نقشه برداری کشور).

ت ۷. وضعیت محدوده محلات تاریخی شهر مهریز در عکس ماهواره‌ای سال ۱۳۸۶ (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح ارتش).

مطالعه و بررسی نحوه جایابی امکانات زیستی در منطقه

هر یک از محلات موجود در شهر مهریز امروزی از سامانه‌های جداگانه ای در سطح محله‌ای برخوردار بوده‌اند. این موضوع حتی تاکنون نیز ادامه یافته به طوری که هر محله از شهر دارای مسجد، میدان مرکزی، حسینیه و قبرستان یگانه ای است^۱. همچنین برای بهره‌برداری از مستحدثات دفاعی و امکانات سکونتی بافت همچون حمام، آب انبار، بازارچه و غیره نیز در هر یک از محلات ساختمان‌های ویژه‌ای ایجاد شده است. در سال‌های اخیر تلاش مدیران شهری برای یکپارچه‌سازی خدمات‌رسانی مشترک و تجهیزات شهری یکپارچه همچون قبرستان، حسینیه و مسجد جامع به تمامی ساکنین بافت بی‌نتیجه مانده است و همچنان هر محله از امکانات و خدمات موجود نیازهای خود را برآورده می‌کند.

۱. مراکز محلات و مناسبات اجتماعی

قصبه مهریجرد و قریه‌های پیرامون آن هر یک دارای مکان تجمع ویژه‌ای بوده‌اند و اغلب تأسیسات روستایی در این فضاها قرار داشته‌اند. با اینکه ریخت ساختار کالبدی این میدان‌ها امروزه از بین رفته است ولی هنوز ساکنین کهن‌سال محلات در آن پاتوق می‌کنند و رفع بسیاری از مشکلات محله به‌خصوص در مورد حقایبه و تقسیم آب قنوات در فضاهای مذکور اتفاق می‌افتد (ت ۸). بقایایی ارجمند از مراکز تجمع در قریه‌های مهریادین و بغدادآباد هنوز پابرجاست. کهنه‌ترین سند موجود در مرکز محله مهریادین تک منار مسجد جامع است که مربوط به دوران آل مظفر است و بانی آن احتمالاً محفوظ بن محمد بن الحاج الدین علی است که قبر پسرش علی بن محفوظ بن محمد در مقبره شیخ محمد در خانقاه میبد دیده شده و سنگ قبرش آنجا نصب است. " چون علی بن محفوظ در سال ۷۹۳ وفات

کرده قاعدتاً پدرش در اوایل قرن هشتم می‌زیسته و بنای منار و مسجد به شرط صحت احتمال نگارنده نسبت به هویت بانی، متعلق به همین قرن و از آثار دوره آل مظفر است " (مستوفی بافقی، ۱۳۸۵: ۷۰۴). همچنین در جامع الخیرات دو بار از باغ امین الدین محمد بن محفوظ نام می‌رود. یک‌بار ضمن معرفی باغ زرگران که سید رکن‌الدین در قصبه مهریجرد وقف کرد و حدی از آن به باغ بید امین الدین محمد بن محفوظ محدود می‌شده است (افشار، ۱۳۴۰: ۶۵). بار دوم ضمن وصف جایی که در صحرای سر ریگ از توابع فهرج وقف شده و حدی از آن باغ محمد بن محفوظ بوده است (همان، ۱۷۹). بر این اساس با توجه به وجود باغ فوق در مهریجرد و مقارن بودن نگارش وقف نامه جامع الخیرات با عصر بنای منار محمد بن محفوظ مذکور در آن، به احتمال زیاد پدر علی بن محفوظ بانی منار بوده است.

در مرکز محله مهریادین در پیرامون مسجد جامع بناهایی همچون امامزاده، حسینیه، حمام، بازارچه و آب انبار وجود دارد که قنات مهریادین در آنجا آفتابی می‌شود و از میان این مرکز به‌صورت روگذر عبور می‌نماید. به گفته اهالی آسیابی نیز در نزدیکی این مجموعه مرکز محله وجود داشته که در اثر تعریض خیابان در دوران پهلوی از میان رفته است (ریاحی مقدم، ۱۳۸۵: مصاحبه شفاهی با حاج علی فلاح). "جنب مسجد جامع مهریادین بقعه‌ای با گنبد بلند و بزرگ قرار دارد که نام آن را مردم «کشته‌خانه» گفتند و امروزه آن را «امامزاده» می‌شمارند. مردم درباره آن چنین روایت کردند که در دوران هجوم و فتنه‌های مغولی جمعی از افراد بدین مقام پناهنده شده‌اند و همه یک جا قتل عام شده‌اند و بدین مناسبت به «کشته‌خانه» شهرت یافته است. این بنای معظم سال‌های دراز به‌صورت خرابه‌ای برجا بود تا اینکه مردم در سال ۱۳۴۲ هـ. ش به مرمت آن همت کرده‌اند " (افشار، ۱۳۵۴: ۲۲۹).

ت ۸. موقعیت مکان تجمع و مرکز پاتوق ساکنین در محلات شهر امروز مهریز. (نگارنده: ۱۳۸۵)

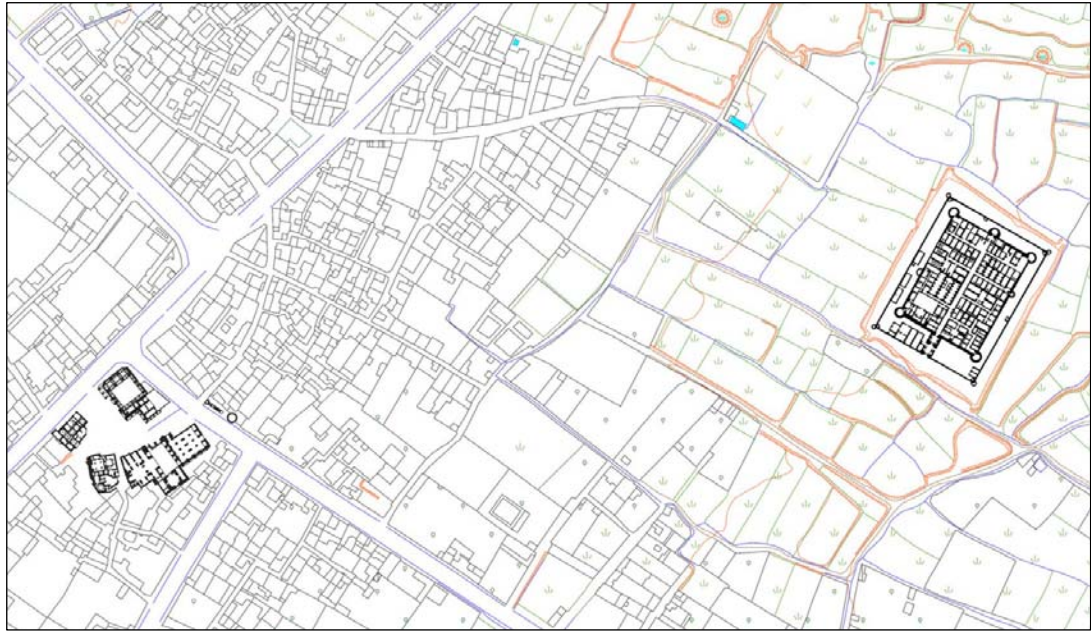
۲. امنیت و سامانه دفاعی

با توجه به عبور دو شاهراه باستانی به سمت فارس و کرمان از شهر مهریز و همچنین قرارگیری آن در دشت، امنیت یکی از دغدغه‌های اصلی ساکنین این محدوده بوده است. شهر تاریخی مهریز در گذشته بارها توسط مغول‌ها و مزدکیان مورد حمله و غارت قرار گرفته است (همان: ۸۲۵) با این وجود برخلاف سکونتگاه‌های پیرامونش فاقد حصار و برج و باروی گسترده شهری می‌باشد. در حال حاضر تنها سامانه دفاعی باقی مانده شهر امروزی قلعه مهرپادین در دشت توده است. پس از بررسی‌های میدانی و مطالعه تصاویر هوایی قدیمی و اسناد مکتوب تاریخی مشخص شد که هر یک از قریه‌های موجود در شهر امروز دارای سامانه دفاعی یگانه و متفاوت از دیگری بوده‌اند. قریه مهرپادین، مرکز قصبه مهریجر در دارای قلعه‌ای در مجاورت مسجد جامع و در کنار قناتی رو گذر بوده است. این بنا به‌طور کامل با الگوی چهار ایوانی بازسازی شده و

یکی از آبادی‌های بزرگ مهریز، بغداد آباد است که احداث قنات آنجا را به سعی بغداد خاتون دختر امیر چوپان و زن سلطان ابو سعید خان چنگیزی منسوب می‌دانند (مستوفی بافقی، ۱۳۸۵: ۷۰۵). در مرکز محله بغدادآباد نیز مسجد جامعی شبستانی مربوط به قرن دهم هجری وجود دارد که اخیراً مورد بازسازی و مرمت قرار گرفته است. در بالای سر در مسجد کتیبه‌ای است که چنین بیان می‌دارد: " شرافت عجیبی یافت این مکان به سجود یمن همت ملا سراج‌الدین مسعود- سنه ۹۸۹ هجری قمری". متأسفانه از مسجد جامع کهن قریه‌های منگ آباد، استهریج و مزویرآباد آثاری باقی نمانده است. در مورد مسجد جامع کهن منگ آباد افشار در یادگارهای یزد می‌نویسد: "مسجد جامع قدیم آنجا را خراب و حاجی ناصر نامی آنرا تجدید بنا کرده است. سنگ آیه الکرسی بخط نسخ منقور شده قدیمی و ظاهراً از قرن نهم هجری است" (افشار، ۱۳۵۴: ۲۲۷).

مغولان به منطقه، تنها بازمانده قصبه مهریجرده که کودک خردسالی بوده پس از مدتی قلعه جدید مهریادین را در دشت توده می‌سازد (ریاحی مقدم، ۱۳۸۵: مصاحبه شفاهی با حاج علی فلاح) (ت ۹).

اکنون به‌عنوان حسینیه در ایام خاص مذهبی مورد استفاده قرار می‌گیرد ولی در ساختار نمای بیرونی می‌توان نقش‌هایی مربوط به ساختمان اولیه و بازمانده تیرکش‌ها را به خوبی مشاهده کرد. طبق گفتار اهالی پس از حمله

ت ۹. موقعیت قلعه مهریادین نسبت به مرکز محله و بافت مسکونی. (نگارنده: ۱۳۹۰)

با ساکنین کهن سال قریه، سامانه دفاعی این سکونتگاه مشخص شد. در واقع قریه مزویرآباد فاقد قلعه‌ای مجزا بوده و در پیرامون خود یک باروی یکپارچه با برج‌های متعدد داشته و تنها از طریق یک دروازه امکان دستیابی به داخل میسر می‌شده است. به گفته اهالی در شب نگهبانانی از دروازه و برج و بارو محافظت می‌کردند و هر چند ساعت یک‌بار ساکنین را از وجود امنیت و آسایش در قریه مطلع می‌ساختند. (همان: مصاحبه شفاهی با حاج محمد دهقان) همچنین در قریه‌های استهریج و منگ آباد نیز قلعه‌های استواری وجود داشته که قلعه منگ آباد در دوران قاجار به یک مسکن خان‌نشین با دو میانسرای مرکزی تبدیل شده و از قلعه بسیار زیبایی

وسعت زیاد و پراکندگی محلات و زمین‌های کشاورزی در قصبه بغدادآباد باعث به‌وجود آمدن سامانه دفاعی متفاوت شده است^۴. به‌طوری که قلعه اصلی در نزدیکی بافت متراکم محلات احداث شده است و برای محلات دور از قلعه در میان کشتخوان‌ها، برج‌های دفاعی یگانه‌ای ساخته شده تا در زمان کافی ساکنین به‌صورت موقت در آن پناه گیرند. در خصوص قریه مزویرآباد بررسی‌های میدانی و کتابخانه‌ای بسیاری صورت گرفت ولی اثری از یک سامانه منسجم و قلعه‌ای با برج و بارو و خندق یافت نشد. تا این‌که پس از مطالعه گسترده‌تر مورفولوژی بافت و همچنین مشاهده نیم برج‌های متصل به ساختار کالبدی برخی واحدهای مسکونی و هم‌نشینی

استهزیج نیز به غیر از جرزهایی در زیر خاک و خاطره‌ای در یاد مردم چیزی باقی نمانده است.

۳. دستیابی به منابع آب و قنوت

همان‌طور که پیش‌تر بیان شد شهر تاریخی مهریز در نزدیکی ارتفاعات شیرکوه استقرار یافته و از دیر باز منابع آب‌های زیرزمینی این منطقه مورد توجه بوده است. مهم‌ترین منبع آبی سکونتگاه‌های این منطقه چشمه مدوار بوده است که مجموعه پیش از اشکانی غربالبیز در کنار آن قرار دارد. در کتب تاریخی در مورد این چشمه آمده است: "مدوار کوهی است در طرف مهریجرده [مهریز امروزی] به جانب جنوبی و آبی که در فصل بهار از آن کوه می‌آمده، در همان جا جمع می‌شده و از آن کوه جاری گشته آن‌را به چند قسم منقسم می‌گردانند و هر قسمی به قریه‌ای می‌برند و آن آب را محمد آورد نام نهاده و اکنون آن‌را آب مدوار می‌خوانند و در حوالی مهریجرده به چهارده طغار قسمت می‌شود و بده دیه

شرب می‌شود" (مستوفی بافقی، ۱۳۸۵: ۳۸ و ۳۹). پس از افول و کم آبی این چشمه، ایجاد قنوت در سطح وسیع‌تری رونق می‌گیرد. بر این اساس الگوی ساخت و گسترش بافت براساس نحوه حرکت قنوت بر روی سطح زمین شکل می‌یابد و خود را سازگار با آن می‌کند. به طوری که می‌توان گفت ریخت کالبدی محلات با توجه به نحوه دستیابی و تقسیم آب، مسیر قنوت و حرکت آن در بافت شکل گرفته است (ت ۱۰). همین امر باعث توسعه محلات با الگوی خطی در راستای مسیر قنوت شده است. در یک بررسی کلی انطباق و پیروی شبکه راه‌ها و معابر با مسیر روگذر قنات‌ها به خوبی قابل مشاهده می‌باشد. یکی از مواردی که منظر و چهره شهری مهریز را همانند یک باغ شهر نمایان می‌سازد تعدد قنوت و عبور آن‌ها از داخل بافت است به طوری که در پیرامون مسیر روگذر اغلب آن‌ها درختان کهن‌سالی وجود دارد که چتر سبزی را بر روی منظر بافت کشیده است.

ت ۱۰. حرکت روگذر قنات حسن آباد و مهرپادین در بافت کالبدی شهر تاریخی مهریز و توسعه فضای سبز محلات در پیرامون آن. (سازمان نقشه برداری کشور: ۱۳۴۲)

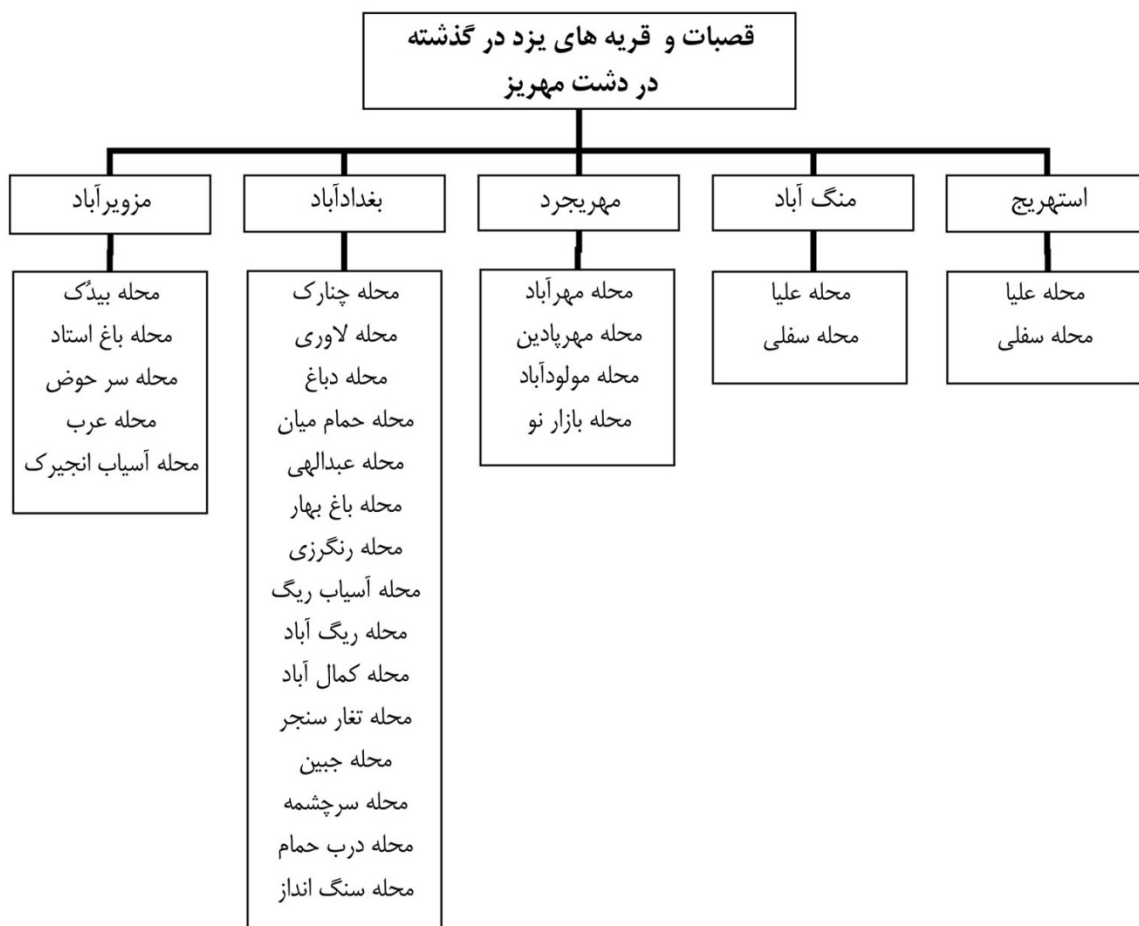
نتیجه

بغداد آباد بوده که هر یک از قصبات معتبر شهر یزد بوده‌اند و در پیرامون خود قریه‌های کوچک و بزرگی داشته‌اند. بر این اساس به طور قریب به یقین شهر مهریز در گذشته یک ساختار شهری یکپارچه نبوده است (ن ۱ و

با توجه به نتیجه مطالعات تاریخی و بررسی‌های میدانی می‌توان گفت محدوده شهر امروزی مهریز در گذشته دارای دو هسته جداگانه به نام‌های مهریجرده و

می‌کند این است که شهر امروز که از نظر ریخت کالبدی و منظر شهری همانند یک باغ، شهر به نظر می‌رسد حاصل گسترش و تجمیع کالبدی بافت سکونتگاه‌های موجود در جنوب غربی ارتفاعات شیرکوه و پیرامون قصبه کهن مهریجرده می‌باشد که به سبب حرکت روگذر قنات‌های متعدد و وجود ذخایر آب‌های زیرزمینی و به‌ویژه چشمه کوه مدوار به این صورت نمایان می‌شود.

ن ۲). وجود ساختار فضایی و تأسیسات مردمی مستقل در این مناطق مانند قلاع، قبرستان، مسجد جامع، حمام و... تأکیدی بر این موضوع است. همچنین عوامل شکل‌گیری و توسعه کالبدی بافت محلات همچون منابع آبی، استحکامات و ساختار دفاعی در هریک از این مجتمع‌های زیستی متفاوت است. بر این اساس مهم‌ترین یافته این پژوهش که پاسخ سؤال اساسی این تحقیق را روشن

ن ۱. نظام محلات شهر تاریخی مهریز در گذشته.

ن ۲. نظام محلات شهر تاریخی مهریز در وضع موجود.

فهرست منابع

- افشار، ایرج (۱۳۴۰). جامع الخیرات، با همکاری محمد تقی دانش پژوه، انتشارات فرهنگ ایران زمین، تهران.
- افشار، ایرج (۱۳۵۴). یادگارهای یزد، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی و خانه کتاب یزد.
- آیتی، عبدالحسین (۱۳۱۷). تاریخ یزد (آتشکده یزدان)، نشر بی نا، چاپ اول، تهران.
- ریاحی مقدم، ساشا (۱۳۸۴ الی ۱۳۸۷). مصاحبه شفاهی با ساکنین کهنسال محلات شهر مهریز.
- مستوفی بافقی، محمد مفید (۱۳۸۵). جامع مفیدی، به کوشش ایرج افشار، نشر اساطیر، تهران.
- مسرت، حسین (۱۳۷۴). یزد یادگار تاریخ، انجمن کتابخانه های عمومی اداره فرهنگ و ارشاد استان یزد.

پی نوشت

۱. منظور از الگوی باغ شهر چگونگی تجمع خانه، باغها و باغ، محله ها در کنار یکدیگر است که شهر امروزی را بوجود آورده و الگویی کاملاً ایرانی است که در برخی از سکونتگاه های کویری دیده می شود. این ریخت کالبدی اغلب در پی تغییرات و گسترش استقرارهای روستایی بوجود می آید و از پیش طراحی شده نیست. براین اساس نباید با نظریه باغ شهر ایننزر هاوارد قیاس شود.
۲. طرح هادی شهر مهریز، آخرین طرح مصوب این شهر است و طرح جامع - تفصیلی و طرح بافت فرسوده آن نیز اکنون در مرحله مطالعات وضع موجود می باشد.
۳. منظور از محلات شهر امروز مهریز همان قریه های مستقل گذشته هستند. به طوری که هر قریه برای خود یک مسجد جامع داشته و مساجد محله ای و نمازخانه های دیگری در سطح آن گسترده بوده اند.
۴. براساس مطالعه و خواناسازی محلات تاریخی شهر مهریز در سال ۱۳۸۷ قصبه بغداد آباد دارای ۱۶ محله و زیر محله مجزا ولی پراکنده بوده است.